

درباره نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس (کلیات نسخه‌شناسی)

کاظم استادی*

چکیده

کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس، تنها آثار تاریخی - کلامی شیعی باقی مانده از قرن اول هجری قمری قلمداد می‌شوند، که به دلایل مختلفی مورد توجه و اهمیت واقع شده‌اند. از ویژگی‌های برجسته این کتاب‌ها، نقل حوادثی است که همواره میان شیعه و سنی محل اختلاف و کشمکش بوده است. با توجه به مناقشات متعدد و متنوع پیرامون ابعاد گوناگون کتاب‌های سلیم، به نظر می‌رسد که اکنون لازم است این کتاب‌ها از جهات مختلف مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ که یکی از آنها، بررسی گونه‌های مختلف نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم است. به نظر می‌رسد، بسیاری از مناقشات حول محور شخصیت سلیم و کتاب‌های منسوب به وی، با بررسی دقیق نسخه‌های خطی و اصالت آنها، و نیز روشن شدن ابهامات و تناقضات مرتبط در آن، روشن گردد؛ البته از سوی دیگر، حتی ممکن است ابهامات و اشکالات جدیدی را پیش روی محققان قرار دهد؛ که برای رد یا اثبات گزارش‌های تاریخی - کلامی روایات سلیم، ناچار شوند ابتدا تکلیف این ابهامات نسخه‌شناسی کتاب‌ها را روشن نمایند. نگارنده در طی چهار مقاله، کلیاتی پیرامون نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم و مدل‌های مختلف آن‌ها را مطرح می‌کنیم؛ که مقاله حاضر، اولین آنها است.

کلیدواژه‌ها: تاریخ تشیع، کلام شیعه، منابع متقدم اسلامی، کتابشناسی، حدیث شیعه.

* کاظم استادی، کارشناسی ارشد، علوم قرآن و حدیث، دانشگاه قرآن و حدیث، kazemostadi@gmail.com

مقدمه

اهمیت نام سلیم بن قیس، مربوط به کتاب‌های منسوب به وی می‌باشد؛ که گفته شده، این کتاب‌ها، در بیان امامان شیعه با عناوین «کتاب سلیم بن قیس هلالی» و «ابجد الشیعة» تعبیر شده و یا شهرت یافته است. البته در دوره معاصر، چاپ کتاب سلیم غالباً با نام «اسرار آل محمد (ص)» منتشر و یاد می‌شود؛ که در تیراژ بسیار وسیع منتشر گشته است. برخی این اثر را، اولین کتاب شیعه دانسته‌اند که در زمان امیرالمؤمنین علی (ع) نگاشته شده است. هرچند که درباره انتساب و عدم انتساب کتاب به سلیم بن قیس، بین علمای شیعه، مباحث بسیاری درگرفته است.^۱

با توجه به مناقشات متعدد و متنوع پیرامون ابعاد گوناگون کتاب‌های سلیم، به نظر می‌رسد که اکنون لازم است این کتاب‌ها از جهات مختلف مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ که یکی از آنها، بررسی گونه‌های مختلف نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم است. برای ورود به حوزه نسخه‌شناسی سلیم، ابتدا لازم است اشاره‌های کوتاهی به برخی مسائل داشته باشیم؛ تا توجه به آنها، در خوانش متن نوشتار کمک‌رسان باشد؛ و نیز باعث آشنایی اجمالی با رویه و اهداف پژوهش حاضر گردد. بنابراین، حتی‌الامکان خیلی مختصر، چند نکته محدود را به عنوان مقدمه و ورود به مباحث اصلی نوشتار، ذکر می‌کنیم.

الف. پیرامون اهمیت نسخه‌شناسی

اهمیت نسخه‌شناسی را می‌توان در ابعاد مختلف در نظر گرفت و تبیین نمود؛ ولی فعلاً در این بعد پر اهمیت‌تر است که، جملات استدلالی و غیر استدلالی، یک تفاوت آشکار وجود دارد؛ و آن اینکه جملات استدلالی نیاز به منشأ متنی و نسخه خطی ندارند؛ مگر آنکه بخواهیم جمله استدلالی را به شخصی منسوب کنیم. به این معنی که اگر جمله استدلالی به کار ببریم که در آن می‌گوید «خداوند حکیم است»؛ این گزاره، الزاماً نیاز به وجود یک متن پیشینی و اعتبارسنجی اصالت متن، برای درستی آن ندارد؛ هر چند که

^۱. نک: استادی، (۱۴۰۰ش)، الف، اسرار آل محمد و سلیم بن قیس، قم: بوستان کتاب، ص ۱۷۳.

انتساب یک متن استدلالی به شخص یا دوره‌ای تاریخی، نیاز به متن و اثبات اصالت متن دارد.

اما از آن سو، برای اثبات انتساب جملات غیر استدلالی، یعنی اخبار تاریخی یا گزارش‌های گفتار و رفتار پیامبر(ص) و امامان(ع) و یا اصحاب و مشابه آن، نیازمند متن و ارجاع به متن هستیم؛ تا بتوانیم از آن جملات بهره درست ببریم. به عبارت دیگر، وقتی می‌توانیم بگوییم در تاریخ اسلام، مثلاً فلان واقعه رخ داده است که متنی نوشتاری یا اسنادی باستان‌شناسی و مشابه آن، برای صحت انتساب و اثبات این واقعه در اختیار داشته باشیم.

اگر این نظریه، مورد پذیرش باشد، توجه به اسناد تاریخی از جهت اصالت، اهمیت خاصی و ویژه‌ای پیدا می‌کند؛ به عبارت دیگر، سند تاریخی وقتی قابل توجه است که اصالت تاریخی آن نیز به اثبات رسیده باشد. یکی از راه‌های مهم بررسی گزارش‌های غیر استدلالی انتسابی، وجود نسخه‌های خطی نزدیک به زمان اخبار، و بررسی اصالت و بلکه تواتر این نسخه‌های خطی است.

یک محقق متن‌پژوه، نمی‌تواند بدون پشتوانه استناد به متن نسخه‌های اصیل، ادعایی را پیرامون گفتار یا رفتار معصومین(ع) ارایه دهد. بنابراین، روشن است که نسخه‌شناسی و بررسی اصالت نسخه‌ها، یکی از مهم‌ترین ارکان استفاده از کتب تاریخی، فضائلی، مطاعنی و مشابه آنهاست.

با توجه به این اهمیت که اجمالاً بیان شد، لازم است که تمامی کتاب‌ها، مخصوصاً کتاب‌های خاص (که مناقشه‌برانگیز نیز می‌باشند) حتماً مورد پژوهش نسخه‌شناسی واقع شوند؛ بنابراین کتاب‌های سلیم، تخصصاً مشمول این وضعیت هستند و نیاز است که عده‌ای پیرامون نسخ این کتابها، تحقیقات دقیق و گسترده‌ای انجام دهند.

ب. تأثیر بررسی نسخه‌شناسی در مسأله سلیم

چون غالب محتوای کتاب‌های منسوب به سلیم، از نوع گزارش‌های غیراستدلالی، یعنی تاریخی، فضائلی، مطاعنی و از نوع ادعای انتساب گفتار و رفتار به پیامبر(ص)، و

برخی معصومین یا اصحاب ایشان و غیر آن هستند؛ واضح است که برای بهره‌گیری و استناد به این اثر منسوب به سلیم، ابتدا لازم است نسخه‌های خطی این کتب، احصاء و بررسی شوند و اصالت آنها مورد پذیرش واقع گردد؛ تا با اتکا به این بررسی‌ها و قبول اصالت متن، بتوان پیرامون محتوای متن این کتاب‌ها نظر داد؛ و یا از این محتوا جهت منابع دیگر استفاده نمود.

حتی از ابعاد مختلف دیگری نیز، مسأله نسخه‌شناسی کتاب‌های منسوب به سلیم اهمیت پیدا می‌کند؛ به عنوان نمونه، چون اظهار نظرهای متناقضی پیرامون سلیم و کتاب منسوب به او، در میان علماء و یا برخی گزارش‌های رجالی و مشابه آن وجود دارد؛ و از طرفی ما اکنون دقیقاً نمی‌دانیم چه متنی از سلیم در دست این افراد بوده است؛ نمی‌توانیم این گزارش‌های رجالی را مبنای نظر خود قرار دهیم تا قضاوت درستی پیرامون اظهار نظر ایشان از کتاب سلیم داشته باشیم.

یعنی مثلاً لازم است تا بررسی نماییم «سیر انتقال» و «نسخه‌برداری» کتاب فرضی سلیم بن قیس در تاریخ شیعه چگونه بوده است؟؛ و این اثر، در سیر تاریخ و قرون مختلف، چه تحولاتی را پشت سر گذاشته است؟؛ به عبارت دیگر، اساساً جدای از اینکه آیا سلیم کتابی داشته است یا خیر، مثلاً بررسی کنیم، آیا همین کتاب‌های کنونی در دسترس ما، همان کتاب‌هایی بوده است که در قرون گذشته، وجود داشته و در اختیار علماء بوده است؟ یا طبق شواهدی نمی‌توانیم «این همانی» نسخه‌های کنونی و گذشته را اثبات نماییم.

بنابر آنچه خلاصه‌وار ذکر شد، بررسی نسخه‌شناسی سلیم، بسیار حائز اهمیت است؛ یعنی ممکن است با تفاوت‌های خاص در نسخه‌ها و یا اصالت برخی نسخه‌ها یا عدم اصالت برخی و نیز بررسی تاریخ زمانی متن‌های منسوب به سلیم، اندک گزاره‌های موجود رجالی از سلیم، تحت الشعاع قرار گیرند؛ و حتی محتوای متن خود کتاب‌های منسوب به سلیم، دستخوش اعتبار یا عدم اعتبار «متن پژوهش» واقع گردند.

به نظر می‌رسد، بسیاری از مناقشات موجود و گذشته حول محور سلیم و کتاب‌های منسوب به وی، با بررسی دقیق نسخه‌های خطی منسوب به سلیم و اصالت آنها، و نیز

روشن شدن ابهامات و تناقضات مرتبط در آن، روشن گردد؛ حتی به نظر می‌رسد که بررسی این نسخه‌ها، ممکن است ابهامات و اشکالات جدیدی را پیش روی محققان قرار دهد؛ که برای رد یا اثبات محتوای سلیم و گزارش‌های تاریخی - کلامی وی، ناچار شوند ابتدا تکلیف این ابهامات و اشکالات را روشن نمایند.

در هر صورت، بدیهی است که بررسی نسخه‌شناسی سلیم، مستقیماً بر مسائل و مناقشات پیرامون محتوا و اصل کتاب منسوب به سلیم، مؤثر است؛ و به راحتی نمی‌توان از این تأثیر چشم پوشید. حتی بررسی نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، در وجود شخصیت و شخصیت‌شناسی سلیم نیز حائز اهمیت است؛ به این معنی که ممکن است عده‌ای بخواهند برای رد ابهام هویت تاریخی سلیم، دست به دامان هرمنوتیک متن کتاب‌های کنونی شوند و از طریق سبک و ساختار متن احادیث کتاب‌ها، تشابهاتی را مد نظر خود قرار دهند و آنها را با برخی از احادیث منسوب به اشخاص دیگری (همانند سلیمان بن قیس یشکری) تطبیق کنند؛ و از این تطبیق متنی، نتیجه بگیرند که که سلیم بن قیس، همان سلیمان بن قیس یشکری است، پس سلیم، وجود خارجی در غیر از این کتاب نیز دارد.

۱- اشکال احادیث سلیم

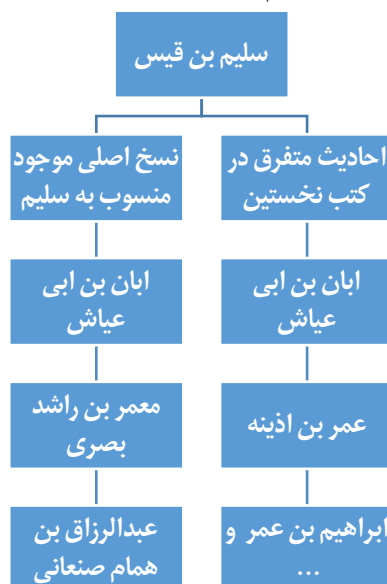
توجه به این نکته بسیار ضروری است که برای بررسی احادیث سلیم، باید دقت نمود که ما با دو دسته احادیث منسوب به سلیم مواجه و روبرو هستیم:

۱- احادیث متفرق در کتب حدیثی، تاریخی، کلامی و مناقبی قرون نخستین.

۲- احادیث موجود در کتاب‌های منسوب به سلیم.

این دو دسته احادیث، اشتراکات بسیاری کمی دارند و از نظر حجم نیز بسیار متفاوت از هم هستند؛ اما نکته مهم در تفاوت این احادیث، طرق و راویان آنهاست؛ دسته اول، یعنی: «احادیث متفرق در کتب حدیثی، تاریخی، کلامی و مناقبی قرون نخستین» از

طریق ابان و عمر بن اذینه نقل شده‌اند^۱؛ و قابل توجه است که نسخه‌های خطی متأخری که عمر بن اذینه را به عنوان راوی کتاب سلیم ذکر نموده‌اند، دستکاری شده هستند^۲.

دسته دوم، یعنی: « احادیث موجود در کتاب‌های منسوب به سلیم » از طریق ابان و معمر بن راشد و عبدالرزاق نقل شده‌اند؛ که همه نسخه‌های دستکاری نشده در اسناد کتاب (که البته بیشترین آمار نسخه‌های خطی سلیم را نیز دارا می‌باشد) از این طریق، نسخه‌برداری شده‌اند.

^۱. نک: جدول اسناد احادیث سلیم را، بعلاوه احادیث بازایی شده در متون متقدم از سلیم؛ به استثنای کتاب الغیبة. تنها کتابی که احادیث آن از عمر بن اذینه نیست و از معمر بن راشد نیز حدیث به نقل از سلیم درج نموده است؛ کتاب الغیبة نعمانی است؛ که احادیث سلیم موجود در آن، از کتاب‌های کنونی منسوب به سلیم و در دوره‌های بعدی به کتاب الغیبة افزوده شده است؛ به عبارت دیگر احادیث سلیم در کتاب الغیبة در نسخه مؤلف اصلی وجود نداشته است. (برای اطلاع بیشتر: نک: استادی، کاظم، نعمانی و کتاب سلیم)

^۲. در نسخه‌شناسی سلیم، به این دستکاری‌ها اشاره شده است؛ که در مقالات بعدی خواهید خواند.

پیشاپیش، توجه داشته باشیم که راویان ابتدایی کتاب‌های منسوب به سلیم، همگی سنی هستند؛ یعنی ابان، معمر بن راشد و عبدالرزاق^۱.

۲- تعداد نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم

محقق محترم تصحیح سه جلدی کتاب سلیم، به خاطر علاقه ولایی که دارند؛ متمایل به نشان دادن اصالت کتاب به هر روشی بوده‌اند؛ بنابراین پیرامون نسخ خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، «بزرگ‌نمایی نسخه‌ای» انجام داده‌اند؛ به این معنی که دانشمند محترم آقای محمد باقر انصاری، در ارائه آمار نسخه‌های خطی کتاب سلیم، اغراق نموده‌اند؛ و احتمالاً خیال کرده‌اند که این اغراق، می‌تواند به نوعی اعتبار کتاب سلیم را پشتیبانی نماید.

ایشان هم در مقدمه جلد اول کتاب سه جلدی سلیم خود، و نیز در مقاله: کتاب سلیم بن قیس الهلالی أقدم نص تاریخی عقائدی فی الإسلام^۲، تعداد نسخه‌های خطی کتاب سلیم را ۷۰ نسخه معرفی کرده‌اند. به این معنی که در هر «گفته، کتاب و منبعی»، اگر اشاره‌ای به نسخه خطی کتاب سلیم شده است، آن اشاره و مورد را به عنوان یک نسخه مجزا معرفی نموده‌اند؛ در صورتی که نسخه‌هایی که در نزد افراد بوده یا می‌باشد، می‌تواند یک «نسخه چرخشی» باشند (به این معنی که یک نسخه در زمان‌های مختلف در دست افراد مختلف قرار گرفته است)؛ بنابراین دلیل نمی‌شود که با اشاره هر شخصی به اینکه نسخه‌ای را داشته یا دیده، آن نسخه را مجزا و متعدد دانست، و مجزا و جداگانه شماره گذاری و جمع‌بندی نمود.

به عبارت دیگر، اگر بیست عالم در نوشتجات خود به نسخه‌ای از کتاب سلیم اشاره کرده‌اند، الزاماً نسخه‌ها «جداگانه» نیستند؛ و ممکن است نسخه‌های خطی که در اختیار

^۱. نک: استادی، ۱۳۹۹ش، «در باره راویان سلیم»، سراسر متن.

^۲. انصاری زنجانی، محمد باقر، کتاب سلیم بن قیس الهلالی أقدم نص تاریخی عقائدی فی الإسلام، تراثنا، عشر، رجب - ذوالحجّة ۱۴۲۲ - العدد ۳ و ۴.

ایشان قرار گرفته، نسخه‌ای واحد باشد؛ که در یک زمان یا زمان‌های مختلف در اختیار چند شخص قرار داشته است؛ و پیرامون آن مطلبی یا اشاره‌ای نموده‌اند.

جدای از این عدم توجه یا بهتر بگوییم «تدلیس»، ایشان نسخه‌های غیر موجود را نیز، جزء آمار نسخه‌های خطی کتاب سلیم آورده‌اند.^۱

در هر صورت، تعداد نسخه‌های در دسترس و موجود که ایشان در تاریخ انجام پژوهش‌شان، قابل معرفی و فهرست‌نویسی بوده است؛ حدود ۲۵ نسخه می‌باشد.

با بررسی جدیدی که انجام شد؛ ۴۹ نسخه فیزیکی از انواع مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم شناسایی شده و اطلاعات کتابشناختی از آنها در دسترس است.

۱۵ نسخه فیزیکی از آنها، شامل دو مدل نسخه خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس هستند؛ بنابراین، از جهتی ما ۶۴ نسخه خطی از کتاب‌های سلیم در اختیار داریم که این ۶۴ نسخه، در ۴۹ نسخه فیزیکی واقع شده‌اند؛ و عبارتند از:

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۶۰۹	نسخه مجهول منسوب به محمد الرمانی *	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	بی‌سند
۹۱۸	نسخه ۱ مرعشی	۱۳۲۵۲/۱	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم	۴۰	دینوری
۱۰۳۶	نسخه ۱ مجلس *	۱۵۶۳۸	کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران	۷+۳۲	بی‌سند
۱۰۴۸	نسخه نجف‌آبادی (حسینه شوشتری‌ها) *	۷۵۰/۲	قبلاً، کتابخانه حسینه شوشتری‌ها بوده	ظ ۷+۳۱	بی‌سند
۱۰۵۹	نسخه ۱ آستان قدس (نسخه علی حیدر)	۳۷۶۳۳	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد	۲۲	صبیح
۱۰۶۶	نسخه ۱ بروجردی *	۴۳۹	کتابخانه آیت الله بروجردی - قم	۸+۳۲	بی‌سند
۱۰۷۸	نسخه محمدجعفر خرم‌آبادی (اصفهان)	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟

۱. انصاری زنجانی، محمد باقر، کتاب سلیم بن قیس هلالی (سه جلدی)، نشر دلیل‌ما، ۱۴۱۵ق،

ج ۱، معرفی نسخه‌های خطی.

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۸	نسخه ۲ آستان قدس *	۹۷۱۹/۶	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد	۷+۲۷	بی سند
۹	نسخه ۲ مرعشی	۱۵۶۱۲	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم	۴۸	م طوسی
۱۰	نسخه الهیات فردوسی	۶۰۴/۱	کتابخانه دانشکده الهیات فردوسی - مشهد	۲۲	صبح
۱۱	نسخه ۱ حکیم (نسخه شیخ حر عاملی)	۳۱۶/۶	مکتبه آیت الله الحکیم العامة - نجف	۴۸	م طوسی
۱۲	نسخه ۳ مرعشی (نسخه بحار الانوار)	۱۸۶۷	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم	۴۶	م طوسی
۱۳	نسخه ۱ مرکز احیاء	۲۱۹۹/۳	کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی - قم	۲+۴۰	صبح + دینوری
۱۴	نسخه ۴ مرعشی	۱۲۰۴۷	کتابخانه آیت الله مرعشی - قم	۲+۴۰	صبح + دینوری
۱۵	نسخه ۱ خوئی *	۷۶/۲	مکتبه الامام الخوئی - نجف	ظ ۷+۳۱	بی سند
۱۶	نسخه ۲ مجلس *	۵۳۶۶/۳	کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران	۸+۳۱	بی سند
۱۷	نسخه ۳ آستان قدس	۲۲۸۶۳	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد	ظ ۴۲	صبح + ؟
۱۸	نسخه ۱ حقوق تهران *	۵۲۹۲۲	کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران	۶+۳۲	بی سند
۱۹	نسخه دراویش کرمان	۴	کتابخانه دروایش شیخیه کرمان	۴۸	م طوسی
۲۰	نسخه امام عصر (ع)	۲۵۶/۵	کتابخانه مدرسه امام عصر (ع) - شیراز	؟	؟
۲۱	نسخه گلپایگانی * (ظ ۱۱۱۳)	۵۹۸۰/۲	کتابخانه آیت الله گلپایگانی - قم	۸+۳۲	بی سند
۲۲	نسخه ۱ دانشگاه تهران	۵۷۵/۶	کتابخانه دانشگاه تهران - تهران	۲+۴۰	صبح + ؟
۲۳	نسخه کاتب موسوی خوانساری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۲۴	نسخه ۲ دانشگاه تهران	۲۲۰۰	کتابخانه دانشگاه تهران - تهران	۲۲	صبح
۲۵	نسخه ۲ مرکز احیاء	۱۱۶۶/۱	کتابخانه مرکز احیاء میراث اسلامی - قم	۲۲	صبح
۲۶	نسخه محدث نوری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۲۷	نسخه محمد اردوبادی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۲۸	۱۲۸۲ نسخه ملک *	۷۲۹	کتابخانه ملک - تهران	ظ ۷+۳۱	بی سند
۲۹	۱۲۸۲ نسخه ۳ دانشگاه تهران	۶۸۰۸	کتابخانه دانشگاه تهران - تهران	۱+۴۶ صبیح + دینوری	
۳۰	۱۲۸۸ نسخه روضاتی	ندارد	کتابخانه علامه روضاتی - اصفهان	ظ ۴۲ صبیح + ؟	
۳۱	۱۲۹۸ نسخه ۲ کاشف الغطاء * (حدیث تکراری دارد)	۳۰۰۶	مؤسسه کاشف الغطاء العامه - نجف	۶+۴+۳۱	بی سند
۳۲	قرن ۱۳ نسخه ۲ کاشف الغطاء	۴۳۷۸	مؤسسه کاشف الغطاء العامه - نجف	مشوش صبیح + دینوری	
۳۳	قرن ۱۳ نسخه فانی *	۲۹/۱	کتابخانه علامه فانی - اصفهان	۷+۳۰	بی سند
۳۴	قرن ۱۳ نسخه ۴ دانشگاه تهران	۶۶۹	کتابخانه دانشگاه تهران - تهران	۱+۴۲ صبیح + دینوری	
۳۵	قرن ۱۳ نسخه مستنبط *	ندارد	السید المستنبط - نامشخص	ظ ۷+۳۱	بی سند
۳۶	قرن ۱۳ نسخه صدر *	ندارد	مکتبه آیه الله حسن الصدر - کاظمین	۸+۳۰	بی سند
۳۷	۱۳۰۶ نسخه ۳ مجلس	۶۵۲/۲	کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران	۱+۴۶ صبیح + دینوری	
۳۸	۱۳۱۰ نسخه ۴ مجلس	۷۶۹۹	کتابخانه مجلس شورای اسلامی - تهران	۲+۴۰ صبیح + دینوری	
۳۹	۱۳۱۷ نسخه حسینی	۴۳/۱	کتابخانه حسینی مسجد سید - زنجان	۴۸	م طوسی
۴۰	۱۳۲۰ نسخه ۲ حقوق تهران	۱۷۸/۲	کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران	۱+۴۶ صبیح + دینوری	
۴۱	۱۳۳۵ نسخه ۲ حکیم	۴۴۴	مکتبه آیت الله الحکیم العامه - نجف	ظ ۱+۴۶	ظ صبیح + دینوری
۴۲	۱۳۳۷ نسخه خویی مشهد	۸۷/۱	کتابخانه مدرسه آیه الله خویی - مشهد	۲+۱+۴۶	صبیح + دینوری
۴۳	۱۳۴۰ نسخه ۱ امیرالمؤمنین (علامه امینی)	۴۹۷/۴/۴	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	؟	؟
۴۴	۱۳۴۵ نسخه سید عبدالحمید حائری شیرازی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۴۵	۱۳۴۶ نسخه ۲ امیرالمؤمنین (شیرمحمدمدانی)	۱۰۳/۳/۲	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	ظ ۴۲	صبیح + ؟
۴۶	۱۳۴۶ نسخه ۴ آستان قدس (ارموی)	۸۱۳۰	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد	۲+۴۸	صبیح + دینوری + م طوسی

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۴۷	نسخه ۲ خوئی	۲۹۹/۱	مکتبه الامام الخوئی - نجف	۴۸	م طوسی
۴۸	نسخه ۳ امیرالمؤمنین (شیرمحمد همدانی)	۱۰۴/۲/۳	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	؟	؟
۴۹	نسخه ۳ کاشف الغطاء	۱۶۹۵	مؤسسه کاشف الغطاء العامه - نجف	۵+۴۲	صبح + دینوری
۵۰	نسخه ۵ آستان قدس	۲۰۳۵	کتابخانه آستان قدس رضوی - مشهد	ظ ۴۲	صبح + ؟
۵۱	نسخه العباسیه	۳۶۰/۱	کتابخانه العتبه العباسیه - کربلا	۲+۴۷	صبح + دینوری
۵۲	نسخه بحرالعلوم	۸۸/۱	مکتبه محمدصادق بحرالعلوم - نجف	۴۸	م طوسی
۵۳	نسخه ۲ بروجردی	۲۲۴/۷	کتابخانه آیت الله بروجردی - قم	۲+۴۸	صبح + دینوری
۵۴	نسخه ۴ امیرالمؤمنین (شیرمحمد) *	۲۷۱/۳/۲	کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) - نجف	ظ ۷+۳۱	بی سند
۵۵	نسخه جلالی *	ندارد	السید الجلالی - نامشخص	ظ ۷+۳۱	بی سند
۵۶	نسخه محمد باقر انصاری	ندارد	خطی نزد مؤلف است و چاپ شده است	۹۹	درهم

نسخه‌های خطی موجود و ناموجود کتاب‌های منسوب به سلیم را به ترتیب تاریخ دقیق یا تاریخ احتمالی، در جدول بالا ارایه شد تا در مقالات مسلسل بعدی، بهتر بتوان بررسی‌های لازم را پیرامون این نسخه‌ها ارائه نمود. البته لازم به توجه است که، چند نسخه انگشت شمار بدون تاریخ نیز موجود است^۱؛ که بنا به قاعده امروزی که در کتابخانه‌ها و ...، به عتیقه‌جات اهمیت ویژه داده می‌شود، و توسط مراکز و کتابخانه‌ها مورد توجه قرار

^۱. عبارتند از: نسخه کتابخانه خصوصی مجدالدین نصیری در تهران به شماره ۱۳۵. نیز: نسخه در کتابخانه سید محمدباقر طباطبائی در کربلا، که در ص ۱۷۰ فهرست آن کتابخانه ذکر شده. البته، همین نسخه‌ها نیز ممکن است مشترک باشند؛ به این معنی که مثلاً نسخه مورد نظر، همان نسخه‌ای باشد که در کتابخانه دیگری ذکر شده است. همچنین، نگاه کنید: استادی، کاظم، *نسخه شناسی کتاب‌های منسوب به سلیم*، ۱۳۹۹ ش. نیز: درایتی، مصطفی، *فهرستگان نسخه‌های خطی ایران* (فنخا)، کتابخانه ملی، تهران، ۱۳۹۴ ش، مدخل کتاب سلیم؛ ص ۱۰۰۰ و ۱۰۰۱.

می‌گیرند؛ به احتمال بسیار زیاد، این نسخه‌های بدون تاریخ کتاب‌های سلیم، متأخر و جدید هستند؛ و نشان قدمتی، که قابل توجه و شناسایی متخصصین باشند، نداشته‌اند؛ که بدون اهمیت و بررسی در این مراکز باقی مانده‌اند.

۳- تفاوت مدل‌های نسخه‌های موجود

با بررسی نسخه‌های خطی کتاب‌های سلیم (که در پایان مقاله فهرست شده‌اند)، مشخص شد که جدای از همه مشکلات رایج در نسخ خطی منابع مختلف اسلامی، شاید بتوان گفت که مشوش‌ترین متن اسلامی شیعی، از نظر متن و نسخه به کتاب‌های منسوب به سلیم اختصاص دارد؛ این کتاب‌ها به قدری از نظر متن نسخه‌ها آشفته هستند که به راحتی نمی‌توان متن تحقیق شده‌ای، که گویای همه این آشفتگی‌ها باشد، در اختیار گذاشت.^۱

نسخه‌های در دسترس کتاب‌های منسوب به سلیم، از جهات مختلف متفاوت درهم و مشوش و آشفته هستند. به عنوان نمونه این نسخه‌ها در تعداد احادیث، ترتیب احادیث، حجم متن احادیث، کم و زیادی متن احادیث، و عبارات کتاب‌ها متفاوتند هستند؛ و این تفاوت‌ها شامل تفاوت زیاد، متوسط و جزئی می‌باشند.

با توجه به این که تفاوت نسخه‌های کتاب سلیم، بسیار زیاد و حائز اهمیت هستند؛ این تفاوت‌ها میان مدل‌های در دسترس از این کتاب، که شامل تفاوت‌های کلی، متوسط و جزئی هستند را به صورت جداگانه، اجمالاً بیان می‌کنیم؛ که عبارتند از:

۳-۱- تفاوت‌های کلی

تفاوت میان نسخه‌ها از نظر تعداد احادیث، بسیار زیاد است. اگر از مدل ایکس که اطلاعاتی از آن در دسترس نداریم و نسخه خطی نیز از آن وجود ندارد صرف‌نظر کنیم؛ جدای از نسخه جدید ۹۹ حدیثی جناب آقای انصاری، اکنون شش مدل^۲ کتاب سلیم در دسترس است، که نسخه‌های خطی آنها (از ۴ نسخه تا ۱۲ نسخه) وجود دارند.

^۱ حتی با وجود متن ویژه‌ای از کتاب سلیم که در دوران علامه مجلسی تنظیم و ارائه شد؛ باز متن همان ساختار جدید نیز از جهات مختلف دارای اضطراب می‌باشد؛ که اکنون در صدد بررسی آن نیستیم.

^۲ از مدل ایکس که موجود نیست، و نیز مدل درهم (یعنی نسخه ۹۹ حدیثی کتاب جناب آقای انصاری)،

اگر بیشترین حدیث در نسخه‌های خطی هر گروه را ملاک تطبیق قرار دهیم؛ نتایج از این قرار است:

- ۱- حدیثی که در همه مدل‌ها وجود داشته باشد، نیست.
 - ۲- یازده حدیث، در پنج مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم وجود دارند؛ که عبارتند از: ۶، ۷، ۱۱، ۱۲، ۱۴، ۱۶، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۳۳.
 - ۳- هجده حدیث، در چهار مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم وجود دارند؛ که عبارتند از: ۱، ۴، ۸، ۱۰، ۱۳، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۷، ۲۸، ۳۰، ۳۱، ۳۴، ۳۷، ۳۸، ۴۲.
 - ۴- سیزده حدیث، در سه مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم وجود دارند؛ که عبارتند از: ۳، ۹، ۲۱، ۲۲، ۲۹، ۳۲، ۳۵، ۳۶، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۸، ۵۸.
 - ۵- پنج حدیث، در دو مدل از کتاب‌های منسوب به سلیم وجود دارند؛ که عبارتند از: ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷.
 - ۶- بیست و سه حدیث، در دو یک از کتاب‌های منسوب به سلیم وجود دارند؛ که عبارتند از: ۲، ۵، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰.
- بنابراین، تفاوت کلی نسخه‌ها عبارتند از:
- ۱- نسخه درهم ارائه شده توسط آقای انصاری زنجانی، ۹۹ حدیث دارد که ۲۹ حدیث اضافه‌تر از مجموع احادیث تمامی نسخه‌های چهارگانه دیگر دارد^۱.
 - ۲- نسخ‌های (۷ نسخه خطی) منسوب به شیخ طوسی (مدل ۷ از گروه الف)، که حدود ۴۸ حدیث دارند؛ و ۲۲ حدیث کمتر از ۷۰ حدیث موجود در مدل‌های مختلف کتاب‌های منسوب به سلیم دارند.

صرف‌نظر شد؛ بنابراین از هشت مدل، شش مدل باقی می‌ماند.
۱. جلد اول کتاب سه جلدی سلیم تألیف آقای انصاری زنجانی را نگاه کنید.

۳- نسخه‌های (۹ نسخه خطی) مدل ۵ از گروه ب، که حدود ۴۷ حدیث دارند؛ و ۲۳ حدیث کمتر از ۷۰ حدیث موجود در مدل‌های مختلف کتاب‌های منسوب به سلیم دارند.

۴- نسخه‌های (۱۰ نسخه خطی) مدل ۴ از گروه ب، که حدود ۴۲ حدیث دارند؛ و ۲۸ حدیث کمتر از ۷۰ حدیث موجود در مدل‌های مختلف کتاب‌های منسوب به سلیم دارند.

۵- نسخه‌های (۴ نسخه خطی) مدل ۳ از گروه ب، که حدود ۲۲ حدیث دارند؛ و ۴۸ حدیث کمتر از ۷۰ حدیث موجود در مدل‌های مختلف کتاب‌های منسوب به سلیم دارند.

۶- نسخه‌های (۱۲ نسخه خطی) مدل ۲ از گروه ج، که حدود ۳۲ حدیث دارند؛ و ۳۸ حدیث کمتر از ۷۰ حدیث موجود در مدل‌های مختلف کتاب‌های منسوب به سلیم دارند.

۷- نسخه‌های (۱۲ نسخه خطی) مدل ۱ از گروه ج، که حدود ۷ حدیث دارند؛ و ۶۳ حدیث کمتر از ۷۰ حدیث موجود در مدل‌های مختلف کتاب‌های منسوب به سلیم دارند.

جدول مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس

گروه	مدل	سال نسخه‌برداری	شخص ناقل یا نسخه‌بردار	تعداد حدودی احادیث	احادیث متفاوت کل	احادیث مشترک کل	تعداد نسخه موجود	قدیمی‌ترین نسخه
گروه ج	۱	نامشخص	نامشخص (بی سند)	۷	۶۳	۰	۱۵	۱۰۳۶ق
	۲	۶۰۹ق	(بی سند) کاتب ابو محمد رمانی	۳۲	۳۸	۰	۱۵	۱۰۳۶ق
گروه ب	۳	نامشخص	محمد بن صبیح	۲۲	۴۸	۰	۵	۱۰۵۹ق
	۴	نامشخص	محمد بن صبیح + دینوری	۴۲	۲۸	۰	۱۰	۹۱۸ق
	۵	نامشخص	محمد بن صبیح + دینوری	۴۷	۲۳	۰	۱۰	۱۲۸۲ق
ایکس	۶	نامشخص	نامشخص	X+۵	نامشخص	۰	۰	نامشخص
الف	۷	۴۶۰ق	منسوب به شیخ طوسی	۴۸	۲۲	۰	۷	۱۰۸۱ق
درهم	۸	۱۴۱۵ق	محمد باقر انصاری زنجانی	۹۹	۲۹	-	چاپ	۱۴۱۵ق

مفصل گزارش و بررسی انواع مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم، در مقالات دیگری از همین قلم خواهد آمد؛ که حاوی معرفی نسخه‌ها و نیز جداول احادیث و تفاوت و اشتراکات آنها می‌باشد.

۳-۲. تفاوت‌های متوسط

در این جا، منظور ما از تفاوت متوسط، تفاوت‌های در حد یک پاراگراف و یک سطر در بین نسخه‌ها می‌باشد. چون این نوع تفاوت در میان نسخه‌ها زیاد است؛ به عنوان نمونه، تفاوت‌های شش حدیث را میان این نسخه‌ها، (با توجه به متن چاپ آقای انصاری) ذکر می‌کنیم:

حدیث ۴ - نسخه د، ۲ خط اضافه، ۵ خط متفاوت؛ و ۷ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد.

حدیث ۷ - نسخه د، ۲ خط متفاوت، و ۲ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد. همچنین در نسخه ب، ۳ خط متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها وجود دارد.

حدیث ۱۰ - نسخه د، ۲ خط متفاوت، و ۳ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد. همچنین در نسخه ب، ۱ خط متفاوت و ۲ پاراگراف متفاوت، نسبت به دیگر نسخه‌ها وجود دارد.

حدیث ۱۱ - نسخه د، ۱ خط متفاوت؛ و همچنین در نسخه ب، ۴ خط متفاوت؛ و در نسخه ج، ۲ خط متفاوت؛ و در نسخه الف و ب نسبت به دیگر نسخه‌ها وجود دارد. همچنین، تفاوت زیاد در نسخه‌های الف و ج، با نسخه‌های ب و د، وجود دارد.

حدیث ۱۲ - نسخه ج، ۶ خط متفاوت، و ۵ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد. همچنین در نسخه ب، ۲ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد. و نیز، در نسخه د، ۱ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد. و همچنین، در نسخه الف، ۱ خط متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها وجود دارد.

حدیث ۱۴ - نسخه ج، ۱ خط متفاوت، و ۱ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد. همچنین، نسخه د، ۲ خط متفاوت، و ۲ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر

نسخه‌ها دارد. و نیز، نسخه ب، ۴ خط متفاوت، و ۴ پاراگراف متفاوت نسبت به دیگر نسخه‌ها دارد. و همچنین، نسخه الف، ۱ خط متفاوت با نسخه‌های دیگر دارد.

۳-۳- تفاوت‌های جزئی

تفاوت‌های جزئی (در حد یک یا چند کلمه) بسیار زیادی میان نسخه‌های کتاب سلیم وجود دارد؛ که به علت طولانی شدن مطلب، از بیان آنها صرف‌نظر می‌کنیم؛ اما به عنوان نمونه، فقط یکی از آنها را بیان می‌کنیم:

	نسخه الف	نسخه ب	نسخه ج	نسخه د	آدرس
۱	یا أخی	یا أخی	ای احمق	یا أخی	۲۶۴ (۶۰۴)
۲	یا أحمق	یا أخی	یا أحمق	یا أحمق	۶۲۲ (۸۹۳)

۳-۴- بررسی دو مثال در تفاوت متن

برای دقت در اهمیت تفاوت نسخه‌ها و توجه به نوع تفاوت آنها، دو مثال ذکر می‌کنیم؛ یکی بخشی از حدیث ۴ و دومی بخشی از حدیث ۴۸؛ که عبارتند از:

۳-۴-۱- مثال اول: بخشی از حدیث ۴ (شماره حدیث مطابق چاپی)
(پایه متن^۱، بر اساس قدیمی‌ترین نسخه؛ پایه مقابله^۲، سه نسخه دیگر قدیمی)
حدیث ۴ در دو مدل از مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم وجود ندارد؛ و در مدل‌های دیگر نیز با تفاوت‌هایی ذکر شده است؛ که عبارتند از:

^۱. نسخه مرعشی ۱ (۱۳۲۵۲/۱) به تاریخ ۹۱۸ قمری، برگ ۱۲. نگاه کنید: استادی، کاظم، *نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم*.

^۲. نسخه ۲ مرعشی (۱۵۶۱۲) به تاریخ ۱۰۸۱ قمری، که در ارجاع پاورقی‌های بالا «الف» می‌نامیم؛ نیز: نسخه ۱ مرکز احیاء (۲۱۹۹/۳) به تاریخ ۱۰۹۳ ق، که در ارجاع پاورقی‌های بالا «ب» می‌نامیم؛ نیز نسخه ۴ مرعشی (۱۲۰۴۷) متعلق به قرن یازده قمری، که در ارجاع پاورقی‌های بالا «ج» می‌نامیم. برای اطلاع بیش‌تر نگاه کنید: استادی، کاظم، *نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم*.

«... فانطلقوا فاستأذنوا فقالت فاطمة عليها السلام^۱ أخرج عليكم أن تدخلوا^۲ بيتي فرجعوا وثبت قنذ^۳ فقالوا إن فاطمة^۴ خرجت^۵ علينا^۶ فخرجنا^۷ أن ندخل^۸ عليها بيتها بغير إذن فغضب عمر وقال^۹ ما لنا وللنساء
ثم أمر ناسا حوله فحملوا^{۱۰} حزم^{۱۱} الحطب^{۱۲} وحمل عمر معهم^{۱۳} فجعلوه حول منزله^{۱۴} وفيه علي وفاطمة^{۱۵} وابناهما^{۱۶}
ثم نادى عمر^{۱۷} يا علي^{۱۸} والله لتخرجن^{۱۹} فلتبايعن^{۲۰} خليفة رسول الله عليك^{۲۱} أولا^{۲۲} ضرمنها^{۲۳} عليك^{۲۴} ناراً^{۲۵} فلم يجبه فوضع عمر النار^{۲۶} في الباب^{۲۷} وهو متخوف أن يخرج علي^{۲۸} بسيفه لما قد عرف^{۲۹} من بأسه وشدته^{۳۰} حتى احترق الباب^{۳۱}

-
۱. ب وج: ندارد.
 ۲. الف: علي بيتي. ب: علي. ج: علي بيتي.
 ۳. الف وب وج: الملعون.
 ۴. الف وب: قالت كذا وكذا. ج: فاطمه قالت.
 ۵. الف وب وج: ندارد.
 ۶. الف: ندارد. ب: ندارد. ج: ندارد.
 ۷. الف: در حاشیه: فخرجها. ب وج: فخرجنا.
 ۸. ب: تدخل. ج: فقال.
 ۹. ب: فقال.
 ۱۰. الف: يحصلوا. ب وج: ان يحملوا.
 ۱۱. الف: ندارد.
 ۱۲. ب وج: حطباً.
 ۱۳. الف: وحملوا الحطب. ب وج: فحملوا الحطب.
 ۱۴. الف: وحمل معهم عمر.
 ۱۵. الف: منزل علي عليه السلام. ب وج: بيت علي (ع).
 ۱۶. ب وج: فيه فاطمة وعلي.
 ۱۷. ب وج: (ص).
 ۱۸. الف: در حاشیه: حتی. ب وج: حتی اسمع علیاً وفاطمة.
 ۱۹. الف: اسمع يا علي وفاطمة.

ثم قال لقتل فاقته عليه فخرجه^{١٥} فاقته هو وأصحابه^{١٦} وثار على^١ إلى سيفه^٢ فسبقوه إليه^٣ وكاثروه فضبطوه^٤ وألقوا^٥ في عنقه حبلاً^٦...»

^١. الف: يا علي. ب: ليخرجن. ج: ندارد.

^٢. الف: ولتبايعن. ب و ج: وليبايعن.

^٣. الف و ب و ج: ندارند.

^٤. الف: والا. ب: والا. ج: (در حاشیه: والا).

^٥. الف و ب و ج: اضرمتم.

^٦. ب و ج: بیتک.

^٧. الف: النار.

^٨. ب و ج: ثم رجع قنفذ إلى أبي بكر.

^٩. الف: فقالت فاطمة عليها السلام يا عمر ما لنا ولك فقال افتحي الباب وإلا حرقنا عليكم بيتكم فقالت يا عمر أما تقي الله تدخل على بيتي فأبى أن يتصرف و دعا عمر بالنار فأضرمها في الباب ثم دفعه فدخل فاستقبلته فاطمة عليها السلام وصاحت يا أبتاه يا رسول الله فرفع عمر السيف وهو في غمده فوجأ به جنبها فصرخت يا أبتاه فرجع الصوت فضرب به ذراعها فنادت يا رسول الله ليس ما خلفك أبوبكر و عمر؟ فوثب عليا عليه السلام (در حاشیه: فأخذ) بتلابيه ثم نثره فصرعه و وجأ أنفه ورقبته و هم بقتله فذكر قول رسول الله صلى الله عليه وآله وما أوصاه به فقال والذي كرم محمداً بالنبوة يا بن صهاك لولا كتاب من الله سبق و عهد عهده إلي رسول الله صلى الله عليه وآله لعلمت إنك لا تدخل بيتي؟ فأرسل عمر يستغيث فأقبل الناس حتى دخلوا الدار و ثار علي عليه السلام إلى سيفه فرجع قنفذ إلى أبي بكر و هو يتخوف أن يخرج علي عليه السلام؟ بسيفه لما قد عرف من بأسه وشدته فقال أبو بكر.

^{١٠}. ب و ج: این قسمت را ندارد: «فلم يجبه فوضع عمر النار في الباب».

^{١١}. ب: (ع). ج: (ع) اليه.

^{١٢}. ب و ج: يعرف.

^{١٣}. ب: در متن اصلی نیست در حاشیه آمده است.

^{١٤}. الف و ب و ج: ندارد.

^{١٥}. الف: فقال ابوبكر لقتل فارجع فان خرج فاقتهم عليه بيته فان امتنع فأضرمه عليهم بيتهم النار فانطلق قنفذ الملعون. ب و ج: فقال ابوبكر لقتل فارجع فان خرج و الا فاهجم عليه بيته فان امتنع فأضرم عليهم بيتهم نارا فانطلق قنفذ الملعون.

^{١٦}. الف و ب و ج: بغیر اذن.

۳-۴-۲- مثال دوم: بخشی از حدیث ۴۸ (شماره حدیث مطابق چاپی)

(پایه متن^۷، بر اساس قدیمی‌ترین نسخه؛ پایه مقابله^۸، سه نسخه دیگر قدیمی)

حدیث ۴۸ در سه مدل از مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم وجود ندارد؛ و در

مدل‌های دیگر نیز با تفاوت‌هایی ذکر شده است؛ که عبارتند از:

«... فانطلق قنفذ فأخبر أبا بكر فوثب عمر غضباً^۹ فنادى خالد بن الوليد و قنفذاً^{۱۰}

و^{۱۱} أمرهما أن تحملا^{۱۲} خطبا و نارا ثم أقبل^{۱۳} حتى انتهيا^{۱۴} إلى باب علي و فاطمة^{۱۵} قاعدة

^۱. الف: عليه السلام. ب: عليه السلم. ج: (ع).

^۲. ب و ج: بسيفه.

^۳. ب و ج: و هم كثيرون فتناول بعضهم سيوفهم.

^۴. الف: و هم كثير فتنا و بغض سيوفهم فكاثرو. ب و ج: ندارد.

^۵. الف: فالقوا. ب: فقالوا. ج: فالقوا.

^۶. الف: حبل.

^۷. نسخه مرعشی ۱ (۱۳۲۵۲/۱) به تاریخ ۹۱۸ قمری، برگ ۱۲. نگاه کنید: استادی، کاظم، نسخه‌های خطی

کتاب‌های منسوب به سلیم.

^۸. نسخه ۲ مرعشی (۱۵۶۱۲) به تاریخ ۱۰۸۱ قمری، که در ارجاع پاورقی‌های بالا «الف» می‌نامیم؛ نیز: نسخه ۱

مرکز احیاء (۲۱۹۹/۳) به تاریخ ۱۰۹۳ ق، که در ارجاع پاورقی‌های بالا «ب» می‌نامیم؛ نیز نسخه ۴ مرعشی

(۱۲۰۴۷) متعلق به قرن یازده قمری، که در ارجاع پاورقی‌های بالا «ج» می‌نامیم. برای اطلاع بیش‌تر نگاه کنید:

استادی، کاظم، نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم.

^۹. الف: در حاشیه: غضبان.

^{۱۰}. ج: قنفذ.

^{۱۱}. الف: ندارد.

^{۱۲}. الف و ب و ج: يحملا.

^{۱۳}. ب و ج: اقبلا.

^{۱۴}. الف: انتهى.

^{۱۵}. الف: عليهم السلام و فاطمه (ع).

خلف الباب قد عصبت رأسها و نحل جسمها^۱ من^۲ وفاة رسول الله (صلعم)^۳ فأقبل عمر حتى ضرب الباب ثم نادى يابن^۴ أبى طالب^۵ فقالت فاطمة^۶ يا عمر ما لنا ولك^۷ الا^۸ تدعنا^۹ و ما نحن فيه قال افتحى الباب و إلا أحرقناه^{۱۰} عليكم فقالت يا عمر أما تيقى^{۱۱} الله^{۱۲} تدخل^{۱۳} بيتى و تحرق^{۱۴} على^{۱۵} دارى فأبأ^{۱۶} أن ينصرف ثم دعا عمر بالنار فأضرمه^{۱۷} فى النار^{۱۸} فأحرق الباب ثم دفعه فاستقبلته فاطمة^{۱۹} و صاحت يا أبتاه يا رسول الله^{۲۰} فرفع عمر^{۲۱} السيف وهو فى غمده^{۲۲} فوجأ^{۲۳} به جنبها فصرخت فرفع السوط فضرب به ذراعها فصاحت يابته^{۲۴}...»

۱. الف: حشمها (در حاشیه: جسمها).

۲. الف: فى.

۳. الف: (ص). ب: صلى الله عليه و آله.

۴. الف و ب: يا بن.

۵. الف: افتح الباب.

۶. الف: (ع).

۷. الف: ولا.

۸. ج: ندعنا.

۹. الف و ب و ج: احرقنا.

۱۰. الف و ب: تتقى. ج: تقى.

۱۱. الف: عزوجل.

۱۲. الف: على بيتى.

۱۳. الف: تهجم.

۱۴. ب و ج: على.

۱۵. الف: فأبى.

۱۶. الف: فأضرمها.

۱۷. الف و ب و ج: الباب.

۱۸. الف: (ع).

۱۹. ب: صلى.

۴- نسخه‌های خطی ناموجود کتاب منسوب به سلیم

نسخه‌های خطی ناموجود کتاب منسوب به سلیم یا هر کتاب دیگری را، می‌توان در سه دسته، تقسیم‌بندی نمود:

۱- نسخه‌های خطی ناموجود توهمی

یعنی نسخه‌هایی که اساساً وجود نداشته‌اند؛ و برخی افراد بر اساس قرائنی توهمی، تصور و خیال می‌کنند که همچنین نسخه‌ای وجود داشته است.

۲- نسخه‌های ناموجود از بین رفته یا مخفی شده

یعنی نسخه‌هایی که بر اثر عوامل سهوی یا عمدی، نابود شده‌اند؛ یا نسخه‌هایی که اطلاعاتی کلی از آنها وجود دارد ولی نسخه اکنون در دسترس نیست و به نوعی مخفی می‌باشند. به عبارت دیگر، منظور نسخه‌هایی هستند که که چون در گوشه خانه‌ای افتاده‌اند یا اگر در کتابخانه‌ای هستند، هنوز فهرست نشده‌اند؛ بنابراین، اطلاعاتی کتابشناختی از آنها ثبت نشده است؛ و ناموجود به نظر می‌رسند.

۳- نسخه‌های ناموجود «موجود»

یعنی نسخه‌های که با نام یا آدرسی بیان شده‌اند، که به نظر می‌رسد در در دسترس نیستند؛ اما در واقع این نسخه‌ها، یکی از همین نسخه‌های موجود و در دسترس هستند. با توجه به مطالبی که گذشت، بدیهی است که در روند نگهداری و نسخه‌نویسی و نسخه‌شناسی کتب خطی، رخدادهای طبیعی و غیر طبیعی واقع می‌شود که برخی نسخه‌ها از بین می‌روند و یا با نگارش نسخه جدید، نسخه قدیمی به دلایل مختلف از دور خارج یا معدوم می‌گردد؛ بنابراین کتاب منسوب به سلیم نیز از این روند، مستثنی نیست؛ به این

۱. الف: هـ.

۲. ب: ندارد؛ در حاشیه آمده است.

۳. الف: فوجی.

۴. الف: یا ابتاه. ب وج: بایبها.

معنی که ممکن است نسخه‌های کتاب منسوب به سلیم، در دوره‌ها مختلف، مختلف باشند؛ که از نظر تعداد و چه از نظر متن موجود در آن.

پیش‌تر اشاره شد که از حدود ۷۰ (هفتاد) نسخه‌ای که جناب آقای محمد باقر انصاری، مؤلف و محقق کتاب جدید سلیم بن قیس هلالی، در جلد اول کتاب سه جلدی سلیم^۱ و نیز مقاله دیگرشان^۲، معرفی نموده‌اند؛ تعدادی از نسخه‌های خطی، فرضی یا «مشترک میان افراد و نام‌های صاحبانشان» هستند.

از تعدادی که وجود خارجی مشخص داشته‌اند، چه آنها که جناب آقای محمد باقر انصاری (محقق و مصحح نسخه چاپی سلیم) معرفی نمودند و چه نسخه‌هایی که نگارنده حاضر، معرفی نمودم، گفته شده که حدود ۴۹ نسخه، در دسترس و غالباً تاریخ‌دار می‌باشند، که معرفی آنها گذشت؛ اما جدای از نسخه‌هایی که اطلاعات کلی درباره آنها وجود دارد و وضعیت آنها در هاله‌ای از ابهام قرار دارد، حدود ۷ نسخه خطی است که شاید وجود خارجی داشته باشند، اما اکنون یا موجود نیستند، یا اطلاعی از محل وجود آنها در دست نیست؛ که عبارتند از:

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۶۰۹	نسخه مجهول منسوب به محمد الرمانی *	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	بی‌سند
۱۰۷۸	نسخه محمد جعفر خرم‌آبادی (اصفهان)	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۱۲۰۷	نسخه کاتب موسوی خوانساری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۱۲۷۰	نسخه محدث نوری	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟
۱۲۷۰	نسخه محمد اردوبادی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسائی نشده است	؟	؟

^۱. انصاری زنجانی، محمد باقر، کتاب سلیم بن قیس هلالی (سه جلدی)، نشر دلیل‌ما، ۱۴۱۵ق، ج ۱، معرفی نسخه‌های خطی.

^۲. الأنصاری الزنجانی، محمد باقر، کتاب سلیم بن قیس الهلالی أقدم نص تاریخی عقائدی فی الإسلام، تراثنا، عشر، رجب - ذوالحجّة ۱۴۲۲ - العدد ۳ و ۴.

تاریخ	عنوان یا مالک	کد	محل نگهداری	حدیث	ناقل
۱۳۴۵	نسخه سید عبدالحمید حائری شیرازی	ندارد	موجود نیست؛ یا شناسایی نشده است	؟	؟

۵- معرفی نسخه‌های خطی موجود از کتاب‌های سلیم

اینجانب با بررسی دوباره فهرست‌های نسخه‌های خطی ایران و عراق^۱ و فهرس کلی نسخه‌های خطی همانند دنا و فنخا^۲، دریافتیم که حدود ۳۵ نسخه خطی از انواع مدل‌های کتاب منسوب به سلیم در ایران موجود است؛ و نیز حدود ۱۴ نسخه خطی نیز در کتابخانه‌های عراق موجود هستند.

بنابراین، طبق این آمار جدید، کلاً حدود ۴۹ نسخه خطی از کتاب منسوب به سلیم، طبق شواهد فهرس و اسناد، در مدل‌های چهارگانه آن، موجود هستند؛ که خلاصه اطلاعات کتابشناختی آنها عبارتند از:

۱- قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۱۳۲۵۲/۱. کاتب: ؟ + شمس الدین علی بن شمس الدین طریفی. تاریخ کتابت: دوشنبه ۲ رجب ۹۱۸ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.

۲- تهران؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۱۵۶۳۸. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: تاریخ ندارد؛ احتمالاً قرن ۱۱؛ (حدود ۱۰۳۶ق). نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.

^۱. همانند: درایتی، مصطفی، *معجم المخطوطات العراقية*، سازمان اسناد و کتابخانه ملی، تهران، ۱۳۹۸ش. نیز: موجانی، علی، *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه امام حکیم (ره) نجف اشرف*، عظام، تهران، ۱۳۹۱ش. نیز: موجانی، علی، *فهرستواره نسخه‌های خطی کتابخانه امیرالمومنین (ع) - نجف اشرف*، کتابخانه مرعشی، قم، ۱۳۸۹ش. نیز: و ...

^۲. نک: درایتی، مصطفی، *فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)*، کتابخانه ملی، تهران، ۱۳۹۴ش، مدخل کتاب سلیم.

- ۳- نجف؛ کتابخانه حسینیّه شوشتری‌ها؛ کد دستیابی: ۷۵۰/۲ (کتابخانه علی محمد النجف آبادی). کاتب: میرمحمد سلیمان بن میر معصوم بن میربهاءالدین حسین نجفی تونی. تاریخ کتابت: ۱۰۴۸ق یا شوال ۱۰۴۱ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۴- مشهد؛ آستان قدس رضوی (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۳۷۶۳۳ (نسخه شیخ علی حیدر). کاتب: محمد مؤمن گلپایگانی (محمد مؤمن الجربادقانی). تاریخ کتابت: ربیع الاول ۱۰۵۹ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۳.
- ۵- قم؛ مؤسسه آیه الله بروجردی ۲ (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۴۳۹. کاتب: احتمالاً نامشخص؛ (محمدصادق بن محمد یوسف قزوینی). تاریخ کتابت: ذی القعدة ۱۰۶۶ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۶- مشهد؛ کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۹۷۱۹ / ۶. کاتب: (شاید): محمد بن محمود الطبسی. تاریخ کتابت: شعبان ۱۰۸۰ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۷- قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۱۵۶۱۲. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: رمضان ۱۰۸۱ق. نوع مدل: گروه الف، مدل ۷.
- ۸- مشهد؛ دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی؛ کد دستیابی: ۶۰۴/۱ (۴۵۶ قدیم). کاتب: محمد طاهر بن کمال الدین شوشتری. تاریخ کتابت: یکشنبه رمضان ۱۰۸۲ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۳.
- ۹- نجف؛ مکتبه آیه الله الحکیم العامة (نسخه ۱) (نسخه حر عاملی)؛ کد دستیابی: ۶ / ۳۱۶. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: يوم الثلاثاء چهارم شهر محرم الحرام ۱۰۸۷ق. نوع مدل: گروه الف، مدل ۷.

^۱ حسینه شوشتری‌ها اکنون تخریب شده و برخی از کتاب‌های آن به دارصدام منتقل گشته است.

^۲ کتاب‌های مؤسسه آیت الله بروجردی، به کتابخانه آیت الله بروجردی منتقل شده است (یعنی کتابخانه مسجد اعظم قم).

- ۱۰- قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی (نسخه ۳؛ کتاب بحار مجلسی؛ ج ۸)؛ کد دستیابی بحار الانوار، جلد هشتم: ۱۸۶۷. کاتب: شرف الدین بن زین الدین نائینی. تاریخ کتابت: سلخ ذی الحجه ۱۰۹۱ق. نوع مدل: گروه الف، شبه مدل.
- ۱۱- قم؛ مرکز احیاء میراث اسلامی (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۲۱۹۹/۳. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: ۱۹ ربیع الاول ۱۰۹۳ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۱۲- قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی (نسخه ۴)؛ کد دستیابی: ۱۲۰۴۷. کاتب: نامشخص. (چند کاتب دارد؛ افتادگی ها کاتبان مجزا دارند). تاریخ کتابت: بدون تاریخ؛ احتمالاً قرن ۱۱ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۱۳- نجف؛ مکتبه الامام الخوئی؛ کد دستیابی: ۷۶/۲. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: قرن ۱۱ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۱۴- تهران؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۵۳۶۶/۳. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: نامشخص (احتمالاً قرن ۱۱ق). نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۱۵- مشهد؛ کتابخانه آستان قدس رضوی (نسخه ۳)؛ کد دستیابی: ض ۲۲۸۶۳. کاتب: شرف (یا شرفاء) بن محمد جهرمی. تاریخ کتابت: ۱۱۰۴ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۱۶- تهران؛ کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران؛ کد دستیابی: [۲۹ - د] - ۵۲۹۲۲. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: پیش از ربیع الاول ۱۱۰۷ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۱۷- نامشخص؛ کتابخانه دراویش شیخیه کرمان؛ کد دستیابی: شماره ۴ در -IRN-020-0270. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: ۱۱۰۹ق^۱. (عکس نسخه ملاحظه شد، تاریخ ندارد). نوع مدل: گروه الف، مدل ۷.
- ۱۸- شیراز؛ مدرسه امام عصر (ع)؛ کد دستیابی: ۲۵۶/۵. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: ۲۷ محرم ۱۱۱۲ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۳.

^۱. در برخی فهرست ها این تاریخ درج شده؛ ولی در خود نسخه تاریخی وجود ندارد.

- ۱۹- قم؛ کتابخانه آیت الله گلپایگانی؛ کد دستیابی: ۵۹۸۰/۲-۵۰/۳۰. کاتب: شمس بن سلیمان طالقانی. تاریخ کتابت: ۱۱۱۳ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۲۰- تهران؛ کتابخانه دانشگاه تهران (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۵۷۵/۶. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: ۱۱۶۰ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۲۱- تهران؛ کتابخانه دانشگاه تهران (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۲۲۰۰. کاتب: حبیب الله بن محمد علی (المتخلص بقآنی). تاریخ کتابت: ۱۲۵۲ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۳.
- ۲۲- قم؛ مرکز احیاء میراث اسلامی (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۱۱۶۶. کاتب: محمد حسن بن محمد علی موسوی (اصفهانی). تاریخ کتابت: دوشنبه از ماه جمادی الاول ۱۲۶۹ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۳.
- ۲۳- تهران؛ کتابخانه ملک؛ کد دستیابی: ۷۲۹. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: اربع من عشر الثالث فی جمادی الثانی (۱۲۸۲ق). نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۲۴- تهران؛ کتابخانه دانشگاه تهران (نسخه ۳)؛ کد دستیابی: ۶۸۰۸. کاتب: علی بن محمد آزادانی. تاریخ کتابت: ۲۲ ربیع الاول ۱۲۸۲ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۲۵- اصفهان؛ کتابخانه علامه روضاتی؛ کد دستیابی: ندارد (نسخه صاحب روضات). کاتب: محمد بن زین العابدین الموسوی (خوانساری). تاریخ کتابت: ۱۲۸۸ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۲۶- نجف؛ مؤسسة کاشف الغطاء العامة (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۴۳۷۸. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: احتمالاً قرن ۱۳. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۲۷- اصفهان؛ کتابخانه ضیاءالدین علامه فانی؛ کد دستیابی: ۲۹/۱. کاتب: محمد بن محمد رفیع الموتی شورستانی. تاریخ کتابت: تاریخ ندارد؛ احتمالاً قرن ۱۳. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۲۸- تهران؛ کتابخانه دانشگاه تهران (نسخه ۴)؛ کد دستیابی: ۶۶۹. کاتب: نامشخص. (نسخه توسط بیش از ده نفر نگارش شده). تاریخ کتابت: احتمالاً قرن ۱۳؛ (و احتمالاً قبل از قرن ۱۲ نیست). نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.

- ۲۹- نامشخص؛ نسخه السيد المستنبط؛ کد دستیابی: ۹. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: تاریخ ندارد؛ احتمالاً قرن ۱۳. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۳۰- کاظمین؛ مکتبه آية الله السيد حسن الصدر؛ کد دستیابی: ندارد. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: احتمالاً اواخر قرن ۱۳. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۳۱- نجف؛ مؤسسة کاشف الغطاء العامة (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۳۰۰۶. کاتب: حسون بن احمد بن حسين البراقی النجفی. تاریخ کتابت: ۱۲۹۸ ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.
- ۳۲- تهران؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی (نسخه ۳)؛ کد دستیابی: ۶۵۲/۲ س. کاتب: ابومحمد الحسن بن علی السجاد الکريلایي الحایری. تاریخ کتابت: روز شنبه ۵ ذی ۱۳۰۶ ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۳۳- تهران؛ کتابخانه مجلس شورای اسلامی (نسخه ۴)؛ کد دستیابی: ۷۶۹۹. کاتب: محمد کاظم خوئینی زنجانى. تاریخ کتابت: ۵ جمادى الاولى ۱۳۱۰ ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۳۴- زنجان؛ کتابخانه حسینی (مسجد سيد)؛ کد دستیابی: ۴۳/۱. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: ۱۳۱۷ ق. نوع مدل: گروه الف، مدل ۷.
- ۳۵- تهران؛ دانشکده حقوق دانشگاه تهران (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۱۷۸/۲، ج - حقوق. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: تاریخ ندارد؛ پس از ۱۳۲۰ ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۳۶- نجف؛ مکتبه آية الله الحکيم العامة (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۴۴۴. کاتب: عبدالرزاق السماوی. تاریخ کتابت: جمادى الثاني ۱۳۳۵ ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۳۷- مشهد؛ کتابخانه عمومی مدرسه آية الله خوئی؛ کد دستیابی: ۸۷/۱. کاتب: نامشخص. تاریخ کتابت: ۱۳۳۷ ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۳۸- نجف؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (نسخه ۱)؛ کد دستیابی: ۴۹۷/۴/۴. کاتب: عبدالحسين الامینی (علامه امینی). تاریخ کتابت: ۱۳۴۰ ق. نوع مدل: نامشخص.
- ۳۹- نجف؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۱۰۳/۳/۲. کاتب: شیر محمد الهمدانی. تاریخ کتابت: ۱۳۴۶ ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.

- ۴۰- مشهد؛ آستان قدس رضوی (نسخه ۴)؛ کد دستیابی: ۸۱۳۰. کاتب: محمد حسین بن زین العابدین ارموی. تاریخ کتابت: ۱۲ رمضان ۱۳۴۶ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۴۱- نجف؛ مکتبه الامام الخوئی (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۲۹۹/۱. کاتب: السيد عبدالرزاق بن محمد بن عباس الموسوی المقمم. تاریخ کتابت: ليلة الاربعاء ۱۷ شوال ۱۳۵۳ق. نوع مدل: گروه الف، مدل ۷.
- ۴۲- نجف؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (نسخه ۳)؛ کد دستیابی: ۱۰۴/۲/۳. کاتب: شیر محمد الهمدانی. تاریخ کتابت: ۱۳۵۳ق. نوع مدل: گروه الف، مدل ۷.
- ۴۳- نجف؛ مؤسسة کاشف الغطاء العامة (نسخه ۳)؛ کد دستیابی: ۱۶۹۵. کاتب: هادی الطباطبائی (هادی بن عباس بن محمد الطباطبائی الاصفهانی). تاریخ کتابت: ۱۳۵۴ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۴۴- مشهد؛ آستان قدس رضوی (نسخه ۵)؛ کد دستیابی: ۲۰۳۵. کاتب: محمد تقی. تاریخ کتابت: قبل از بهمن ۱۳۱۶ (اگر تاریخ شمسی باشد؛ ۱۳۵۶ ق می شود). نوع مدل: گروه ب، مدل ۴.
- ۴۵- کربلا؛ العتبة العباسية؛ کد دستیابی: ۳۶۰/۱. کاتب: عبدالله التفرشی الطالبی (الطالشی) (به درخواست شیرمحمد همدانی). تاریخ کتابت: ۱۳۵۸ق - (۱۲۰۷ق). نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۴۶- نجف؛ مکتبه السيد محمدصادق بحرالعلوم؛ کد دستیابی: ۸۸/۱. کاتب: السيد محمد صادق بحر العلوم. تاریخ کتابت: رمضان ۱۳۵۹ق. نوع مدل: گروه الف، مدل ۷.
- ۴۷- قم؛ مؤسسه آية الله بروجردی (نسخه ۲)؛ کد دستیابی: ۲۲۴/۷. کاتب: احمد بن علی اکبر خادمی بروجردی. تاریخ کتابت: ۱۳۶۰ق. نوع مدل: گروه ب، مدل ۵.
- ۴۸- نجف؛ کتابخانه امیرالمؤمنین (نسخه ۴)؛ کد دستیابی: ۲۷۱/۳/۲. کاتب: شیر محمد الهمدانی. تاریخ کتابت: ۱۳۶۲ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.

۴۹- مکان نامشخص؛ نسخه السید الجلالی؛ کد دستیابی: ؟. کاتب: سید محمدحسین حسینی جلالی. تاریخ کتابت: ۱۳۸۵ق. نوع مدل: گروه ج، مدل ۱ و ۲.^۱

نتیجه‌گیری

۱- با بررسی نسخه‌های خطی کتاب‌های منسوب به سلیم، روشن شد که سه دسته نسخه خطی پیرامون سلیم مطرح است: یک. نسخه‌های موجود. دو. نسخه‌های موجود، ولی نامشخص و غیر در دسترس. سه. نسخه‌های خیالی و توهمی. هر چند که ممکن است در آینده برخی از نسخه‌های نامشخص و غیر در دسترس، مشخص و در دسترس شوند؛ بنابراین، فعلاً نمی‌توانیم قضاوت درست و دقیقی پیرامون آنها داشته باشیم.

۲- با بررسی جدیدی که انجام شد؛ ۴۹ نسخه فیزیکی از انواع مدل‌های کتاب‌های منسوب به سلیم شناسایی شده و اطلاعات کتابشناختی از آنها در دسترس است؛ که ۱۵ نسخه فیزیکی از آنها، شامل دو مدل نسخه خطی کتاب‌های منسوب به سلیم بن قیس هستند. بنابراین، از جهتی ما ۶۴ نسخه خطی از کتاب‌های سلیم در اختیار داریم که این ۶۴ نسخه، در ۴۹ نسخه فیزیکی واقع شده‌اند.

۳- نسخه‌های در دسترس کتاب‌های منسوب به سلیم، از جهات مختلف متفاوت درهم و مشوش و آشفته هستند. به عنوان نمونه این نسخه‌ها در تعداد احادیث، ترتیب احادیث، حجم متن احادیث، کم و زیادی متن احادیث، و عبارات کتاب‌ها متفاوتند؛ و این تفاوت‌ها شامل تفاوت زیاد، متوسط و جزئی می‌باشند.

۴- نسخه‌های خطی موجود و ناموجود کتاب‌های منسوب به سلیم را به ترتیب تاریخ دقیق یا تاریخ احتمالی، در جدولی ارایه شد تا در چند مقاله بعدی پیرامون نسخ، بهتر بتوان بررسی‌های لازم پیرامون مدل‌های متفاوت این نسخه‌ها را ارائه نماییم.

^۱. نک: استادی، (۱۳۹۹ش)، ت: «معرفی نسخه‌های خطی سلیم».

فهرست منابع

۱. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، الف: درباره اسناد سلیم، بخش: نعمانی و کتاب سلیم، قم: کتابخانه دارالحديث.
۲. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ب: درباره راویان سلیم، قم: کتابخانه دارالحديث.
۳. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، پ: درباره نسخه‌های خطی منسوب به سلیم، قم: کتابخانه دارالحديث.
۴. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ت: «معرفی نسخه‌های خطی سلیم»، میراث شهاب، قم، ش ۹۹، ص ۱۴۵-۱۸۸.
۵. استادی، کاظم (۱۳۹۹ش)، ح: نسخه‌های خطی منسوب به سلیم، قم: کتابخانه دارالحديث.
۶. استادی، کاظم (۱۴۰۰ش)، اسرار آل محمد و سلیم بن قیس، قم: بوستان کتاب.
۷. الأنصاری الزنجانی، محمد باقر، «کتاب سلیم بن قیس الهلالي أقدم نص تاريخي عقائدي في الإسلام»، تراثنا، عشر، رجب - ذوالحجة ۱۴۲۲ - العدد ۳ و ۴.
۸. درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، کتابخانه ملی، تهران، ۱۳۹۴ش.
۹. درایتی، مصطفی، معجم المخطوطات العراقية، سازمان اسناد و کتابخانه ملی، تهران، ۱۳۹۸ش.
۱۰. سلیم بن قیس (۱۰۸۱ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، نسخه شماره ۱۵۶۱۲.
۱۱. سلیم بن قیس (۱۰۸۷ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی حر عاملی)، قم: کتابخانه آیت الله حکیم، نسخه شماره ۳۱۶/۶.
۱۲. سلیم بن قیس (۱۰۹۳ق)، کتاب سلیم بن قیس الهلالي (نسخه خطی)، قم: کتابخانه مرکز احیاء میراث، نسخه شماره ۲۱۹۹/۳.

۱۳. سلیم بن قیس (۱۳۹۷ش)، *اسرار آل محمد (ص)*، ترجمه اسماعیل انصاری، قم: نشر دلیل‌ما.
۱۴. سلیم بن قیس (۱۴۱۵ق)، *کتاب سلیم بن قیس الهلالی*، تحقیق سه جلدی محمدباقر انصاری، قم: الهادی.
۱۵. سلیم بن قیس (۹۱۸ق)، *کتاب سلیم بن قیس الهلالی* (نسخه خطی)، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، نسخه شماره ۱/۱۳۲۵۲.
۱۶. سلیم بن قیس (۱۱ق)، *کتاب سلیم بن قیس الهلالی* (نسخه خطی)، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، نسخه شماره ۱۲۰۴۷.
۱۷. موجانی، علی، *فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه امام حکیم (ره)* - نجف اشرف، عظام، تهران، ۱۳۹۱ش.
۱۸. موجانی، علی، *فهرستواره نسخه‌های خطی کتابخانه امیرالمومنین (ع)* - نجف اشرف، کتابخانه مرعشی، قم، ۱۳۸۹ش.